

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВОТА
КНИГА ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Том 115

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF EDUCATIONAL STUDIES AND THE ARTS
BOOK OF EDUCATIONAL STUDIES
Volume 115

LEISURE TIME OF PEDAGOGUES DURING THE PERIOD OF UNIVERSITY EDUCATION AND THE PROFESSIONAL ACTIVITY

NELI BOIADJIEVA

*Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Educational Studies and the Arts
Department of Social Education and Social Work*

MILENA VELIKOVA

*Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Department for Information and In-Service Training of Teachers*

Abstract. The educational system is rapidly developing, and the ways of working are evolving along with the requirements to the pedagogical specialists in all educational aspects. This is a prerequisite for changes inside and outside their professional engagements. The leisure time and preferred activities are mean of maintaining the psychological and mental balance and personal professional development. To maintain their psycho-physical strength and endurance and to improve their pedagogical skills, educators reconsider their leisure time activities and activities in their personal program for recreation and recovery. The study presents the results of systematic observations and an empirical assessment involving current and future pedagogical specialists in Bulgaria. The aim is to outline the profile of their leisure time according to their opinion about it, its duration, content and structure, the connection with the professional activity and personal realization and satisfaction. The study monitors and analyses the teachers' evaluation of their own leisure time, depending on the stage of their educational and career development and the activities in which they use it. The current work is also discussing in connection of the long remote learning in a digital setting in last year.

Keywords: leisure time, pedagogues, university education, professional activity

СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА ПЕДАГОЗИТЕ В ПЕРИОДА НА УНИВЕРСИТЕТСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ И В ПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ

НЕЛИ БОЯДЖИЕВА

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по науки за образованието и изкуствата
Катедра „Социална педагогика и социално дело“*

МИЛЕНА ВЕЛИКОВА

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Департамент за информация и усъвършенстване на учители*

Резюме. Динамично развиващата се образователна система в нови условия на работа с променящи се изисквания към педагогическите специалисти при различни форми на обучение е предпоставка за промяна в професионалната ангажираност в училище и извън него. Отношението към свободното време и предпочитаните занимания са средство за поддържане на психическото равновесие и устойчивост в личностното и професионално развитие. За да съхранят психо-физическите си сили и да усъвършенстват своите педагогически умения, педагозите осмислят заниманията си в свободното време и дейностите в тяхната лична програма за отдих и възстановяване. В студията се представят резултати от системни наблюдения и емпирични проучвания, в които участват бъдещи и настоящи педагогически специалисти в България. Целта е да се очертае профилът на тяхното свободно време съобразно отношение към него, обем, съдържание, структура, връзка с професионалната дейност, личностна реализация и удовлетвореност. Проследява се и се анализира равнотетката на педагозите за свободното време, с което разполагат в зависимост от етапа на образователно и кариерно развитие, и дейностите, с които го оползотворяват. Коментира се и връзката на проблема с наложилите се условия на по-дълго неприсъствено дистанционно обучение в дигитална среда през последната година.

Ключови думи: свободно време, педагози, университетско образование, професионална дейност

УВОД

Проблемът за свободното време, за неговото обогатяване и пълноценно оползотворяване, е свързан с подготовката на бъдещите специалисти в университета и с въпроса за пълноценното им професионално-личностно развитие, реализация, самоактуализация, психически и емоционален баланс, устойчивост и възстановяване. Много проблемни области и невралгични точки в подготовката и в актуалната адаптация към професията се пресичат във феномена „свободно време“. Този въпрос се дискутира и във връзка с промени

във функциите на семейната среда, образователните институции, неформалното и информалното образование, формите за културното участие. Липсата на достатъчно доверие и съгласуваност между институциите, прехвърлянето на отговорности, избягването на задължения или прекомерната ангажираност довеждат до дистрес, прегаряне, сривове, трусове, катаклизми с разрушително въздействие в личностен и професионален план в различните етапи на кариерното развитие на педагогическите специалисти.

Свободното време на човека е обект на изследване от различни научни области. Социологията разглежда свободното време като показател за начина на живот на хората. В икономическите науки свободното време е основна част от бюджета на времето и алтернатива на друга негова част – работното време. Психологията се интересува от субективно-личностното отношение на хората към свободното време и проучва връзката между него и удовлетвореността от живота, психическото благополучие и щастието. Проучват се емоционалните преживявания, които съпътстват дейностите в свободното време и субективното възприемане на времето. Историята проследява развитието на формите за провеждане на свободното време като елемент от културата на народите в локален, регионален или планетарен мащаб. Етнографията изучава етническите, културните и битовите особености на живота на народите и описва начините за използване и отношението към свободното време от различни етноси. Медицината, науките за физическата култура и спорта, туризмът и развлекателната индустрия се интересуват от осигуряването на предпоставки за здравословното и емоционалното укрепване на хората в свободното време и развлеченията им. Статистиката също има отношение към свободното време и неговите характеристики, които се изразяват количествено, особено величината и броят на дейностите в него. Лингвистиката спомага при решаването на някои сериозни проблеми с наименованията на дейностите в свободното време (Роров, 2010: 13).

Всичко това показва важното значение на изучаването на свободното време като съществена част от живота на хората. През последните десетилетия дейностите, които те извършват през свободното си време, придобиват все по-голямо значение за личностната и професионалната реализация на съвременния специалист. По това време се съди за жизнения стандарт, за културата на индивидите, групите и социалните общности и за начина им на живот. Това време е показател за развитието на цивилизацията, мярка за обществено развитие. Наличието на повече свободно време като показател за висок жизнен стандарт се допълва и с качествена характеристика за провеждането му. За да бъде то реален показател за качеството на живот в една общност, възрастова или професионална група, се проучват предпочитаните дейности и занимания.

Влияние върху параметрите на свободното време оказват различни фактори: възраст, пол, заетост, икономически статус, социалната среда, образова-

ние, култура, професия, времеви ресурс, потребителски стойности, демографски характеристики, стил на живот, мода и вкусови предпочитания, реклама и връзки с обществеността, държавна и правителствена политика, специфични условия и ситуация на живот и др. В променящия се и еволюиращ от древността до наши дни свят представите на хората за смисъла на свободното време и неговото използване непрекъснато се изменят. Редица автори изследват този социален феномен, като създават различни концепции.

ТЕНДЕНЦИИ В ОТНОШЕНИЕТО КЪМ СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Изследванията в социологията и социалната психология от последните десетилетия насам показват значително разместване на традиционно утвърдени гледища за появата на нови ценностни системи, които постепенно променят стария режим на свободното време на всички професионални групи и проникват във всекидневието на всички социални и възрастови групи. Новият режим често влиза в противоречие с доминираща или утвърдена нормативност в обществото. В случай че са пренебрегнати и потиснати, те стават източник на безразличие, отегчение и песимизъм, които се разпространяват сред все по-широки слоеве от населението. Става все по-значимо и стратегически важно да се проучи какво място заема самото свободно време като ценност в живота на различни поколения и влиянието на професионалната ориентация върху интересите и заниманията в свободното време. Изследванията в социалната психология показват връзката между удовлетвореността от професията и психическото благополучие със свободното време (Argail, 1990).

Какво се е променило и продължава интензивно да се видоизменя в живота на хората от всички възрасти и поколения? Преди всичко това е отношението към формата на социален контрол, който продължава да регулира правилата на съвместен живот между хората и поведението им. Налице е нов тип контрол, по-слабо нормативен и по-либерален, който се формира често пъти в условията на недоразумения и противоречия, на сблъсъци и конфликти. Това се отнася с особена сила за педагогическото общуване в образованието.

Изследователите на феномена на свободното време в социалната психология и социология отбелязват промени в моделите и нормите за социален контрол, които се отнасят до свободата на избор и следване на авторитетите. „Това, което по-рано се е наричало егоизъм, днес се определя като достойнство. Част от услугите, които шефовете са изисквали от подчинените, съпрузите – от съпругите и родителите – от децата, днес се възприемат като покорство. Социалният авторитет става по-гъвкав, давайки възможност за свободна изява на всеки индивид според модели, които се изграждат най-напред в многобройните форми за оползотворяване на свободното време. Възпроизводството на личността чрез самата себе си придобива по-голяма стой-

ност с развитието на свободното време. Цивилизацията на свободното време предстои да бъде изградена. Ние живеем в общество на свободното време, но още не сме в състояние да осъзнаем кое би насочило социалните времена в полза на истинското ползотворно развитие на личността и обществото” (Dyomozoyodie, 1993: 164).

Друга съществена промяна е свързана с отношението към другия и проблемите на човешката комуникация, които са в още по-сложна ситуация във връзка с пандемичната обстановка и мерките за преодоляването ѝ. От една страна, увеличаващото се свободно време разширява възможностите за срещи, запознанства, приятелства и социални контакти след работа, след училище, следобедите и вечерите, почивните дни и през ваканциите. Засилва се стремежът за свободното общуване и контакти под най-различни форми. Желанието за спонтанен независим избор става все по-настойчиво. Натискът на професионалните, семейните и училищните институции намалява, а социалните позиции, свързани с тези институции, стават по-привлекателни. От друга страна, ограниченията на непосредствените социални контакти предизвикват стрес, съпротива, тревожност и страх (Voiadjjeva, 2009).

Безспорно днес свободното време вече е разширило своя обхват и значение в сравнение с необходимото време за професионален труд, за учене и за работа в дома. В рамките на свободното време за човека в XXI в. развлечението заемат 90% от времето за духовни и обществени дейности. Социолозите постулират върху твърдението на М. Елиаде, че със своите ценности, идеологически ориентации, блянове и митове свободното време упражнява скрито силно влияние върху всичко, което го създава (работата, труда, учението) или ограничава. Подобно на социален и културен айсберг то е неравномерно разпределено между отделните социални класи и категории, между различните поколения (Dyomozoyodie, 1993: 163)

Традиционно проблемът за свободното време се разглежда в измерението на възрастовото развитие от детството до периода на зрелостта – особено в училището и в университета, като се търсят възможности за създаване на нови нагласи и средства за решаването му. Педагогиката на свободното време се разглежда като „общност от четири учебни и възпитателни обекта”. Тази сфера свързва и подпомага социалното, културното, креативното и комуникационното възпитание на различните социални и възрастови групи. Тази интегративна функция обаче не е възприета достатъчно нито от училищната, нито от възрастовата или социалната педагогика (Opashovski, 1997: 323).

В изследванията по педагогика на свободното време се разграничава първично научно и вторично приложно поле за наблюдение и анализ (Ruediger, 1973). Първото се състои в описание на сферата на свободното време като самостоятелно поле на възпитание със система и методика съобразно интердисциплинарността му. Второто приложно поле се разглежда като отделна област

на училищната, професионалната, социалната, специалната или културната педагогика, насочено към обособено възпитание за и във рамките на свободното време (Opashovski, 1997: 323). Настоящото изследване е фокусирано към описание и анализ на свободното време на педагози за периода на университетското образование и в реалната им професионална дейност.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ НА ПОНЯТИЕТО СВОБОДНО ВРЕМЕ

Категорията „свободно време“ може да се дефинира като част от общия бюджет на времето, която остава извън регламентираната учебна или трудова заетост, пътуването от и до работното място, самообслужването, участието в домакинството и някои форми на труд и помощ въкъщи, грижата за възрастни, деца или болни и времето за сън, храна и удовлетворяване на физиологичните нужди.

Най-важната характеристика на свободното време е, че всеки може да го използва по своя преценка и решение за свои лични материални нужди или духовни потребности. Самостоятелният и свободен избор на индивида е негова същност, а характерът му се определя чрез отношението към дейностите в него и ценностното им осмисляне. Това най-често се възприема като време за обогатяване на познанията, интелектуално развитие, социални контакти, изпълнение на доброволни обществени функции, за приятелско общуване, свободна игра на физическите и интелектуални сили, време за „по-възвишени дейности“ по израза на К. Маркс. То може да бъде и време за деструктивни и обществено неблагоприятни дейности, които се дефинират като асоциални, антисоциални, противоречащи не само на моралните, но и на правовите норми. То може да бъде безценно богатство, чрез което личността може да акумулира ценни и полезни за себе си и обществото познания. Хората могат да „изпробват“ различни поведенчески модели, да обогатяват своите преживявания и емоции, да се саморазвиват, усъвършенстват и усвояват полезни умения. Свободата на вътрешния избор и ценностното отношение към предпочитаната дейност, нейната индивидуална или обществена полезност са съществени. Затова триадата „ценности – свободно време – възпитание“ е определяща.

Свободното време е тази част от активната жизнена дейност на хората, през време на която те могат пълноценно да развиват своите качества и умения. То е тази част от социалното време, която остава извън работата, социалните и личните задължения и удовлетворяването на биологичните нужди. В рамките му се осъществяват отидихът, развлеченията, културното участие. Свободното време позволява да се възстанови равновесието, като дава възможност на човека да задоволи и развие тази част от личността си, за която професионалният живот и задълженията се оказват пречка (Boiadjieva, 2009).

Ползотворното използване на свободното време е изключително важно, тъй като помага за разширяване на кръгозора, за интелектуално израстване, емоционални преживявания, личностно обогатяване. Свободното време предполага доброволно отношение от страна на хората, свобода на избора, самоинициатива, но целенасочена организираност. Свободното време и хобито в съвременността са мощни механизми едновременно както за социокултурно съхраняване и възпроизвеждане, така и за социокултурна мобилност и развитие (Rasheva-Merdzhanova, 2007).

Трудовете на изследователите на проблемите за свободното време подчертават единодушно, че то е натоварено с хуманистично значение и смисъл. През свободното време се удовлетворяват основни потребности на личността в областта на културата, познанието, потребностите от хармония в биосоциалната същност на човека, потребностите от социални контакти в семейството, сред приятели, в обществото. Правилното му оползотворяване подпомага изграждането и развитието на личността.

В социологията се прави ясна разлика между извънработно и свободно време, както и дефиниране на свободното време на полусвободно и освободено време. Когато става въпрос за свободното време, немският автор Ерих Вебер прави разлика между „негативните“ и „позитивните“ предписания на свободното време „свободно от“ и „свободно за“, т.е. свободно от задължителни дейности и свободно за дейности, които човек сам свободно избира, обогатявайки по определен начин своята личност. Един от начините за обогатяване на личността е инвестирането в човешки капитал (по Kicheva-Kirova, 2005). От една страна, инвестирането в човешкия капитал през свободното време носи ползи както в личностен план, така и за обществото. От друга страна, е необходимо човек да отдели време за почивка, развлечения, творчески занимания, време за общуване със семейството и приятели, които са възможност за отдих и възстановяване. Съзнателното използване на свободното време за отдих и занимания с дейности, различни от професионалните, грижата за семейството, удовлетворяването на видовете физиологични нужди, внася позитивна енергия в човека и увеличава капацитета му за по-продуктивна работа. Поради това е необходимо да осмислим часовете свободно време, с които разполагаме, а така също и дейностите, с които го оползотворяваме (Wilson, 1937).

Автори от различни научни области – социология, икономически науки, психология, педагогика, история, етнография, медицина и науките, свързани с физическата култура и спорта, туризма и развлекателната индустрия – провеждат изследвания за измерване свободното време, с което хората разполагат, и дейностите, в които го инвестират. Прегледът на публикации през последните десетилетия у нас показва, че няма конкретно емпирично изследване за свободното време на педагогическите специалисти в България. От подобно

проучване се очаква да даде яснота за предизвикателствата и нуждите, които имат педагогическите специалисти в своята професия, както и да се очертае доколко университетът формира културата на свободното време и на бъдещите учители и дейци.

Наблюденията показват, че при педагозите в часовете, които биха използвали за отдых, забавление и самоусъвършенстване, се налага да инвестират за планиране, подготовка и изпълнение на своята учебна програма и подготовка за професията. Динамично развиващата се образователна система с променящи се изисквания към учителите е предпоставка за непрекъснатата им ангажираност с професионални дейности. За да съхранят своите физически и психически сили, е необходимо да обмислят както обема на свободното време, с което разполагат, а така също дали успяват пълноценно да го използват за почивка, какви са дейностите в програмата им за занимания с отдых и забавления.

Подготовката на бъдещите педагози в университета е свързана също с управление на социалното време. Учебното съдържание е свързано по-пряко или косвено с това как те се отнасят към своето свободно време, умеят ли да го управляват, да се възползват от възможностите му за личностно развитие, образователни постижения и самоактуализация.

СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА БЪДЕЩИТЕ ПЕДАГОЗИ В УНИВЕРСИТЕТА

Цел на проучването е да се открият спецификата и възрастовите тенденции при интересите, заниманията в свободното време на студентите, които се подготвят за бъдещи специалисти в областта на педагогиката. То е насочено към очертаване на културния специфичен личностен профил в рамките на университетското им образование. Изследването е осъществено чрез наблюдение, допитване до мнението на учащите, анализ на съдържанието на есета на тема „Аз и моето свободно време“, на различен вид творчески продукти и съчинения от проективен тип. Извадката обхваща студенти от педагогически специалности в ОКС „бакалавър“ от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“.

Чрез тези методи се търсят информация и отговор на въпроса как да се подготвят бъдещите специалисти за професията в университета и профилирането на отношението към управлението на свободното време. Насоката е към открояване и преодоляване на дефицити, разширяване на възможностите им за професионално кариерно развитие, оценяване и оползотворяване на неизползваните ресурси в свободното време и мястото му по време на университетското образование и подготовка за професионална реализация.

Методите на проучване включват анализ на литературни източници, свързани с феномена на свободното време. Използват се данни, констатирани тенденции и зависимости в други конкретни емпирични проучвания, проведени от авторите през последните няколко години. Те се съпоставят със сондажи и нови конкретни проучвания пред 2020–2021 г. Обобщават се резултати от лични системни наблюдения и експертен анализ от консултативна работа в методиката на възпитание за управление на свободното време.

Използват се и емпирични методи за допитване до мнението със специално съставен за целите въпросник, обобщение и анализ на резултатите от него, сравнение с други проучвания, анализ на студентски есета и самоотчети за отношението и заниманията им в свободното време, тестове и др. Прилага се и критичен анализ на състоянието на проблема и очертаване на предложения за решаването му на различни равнища – научнотеоретично, организационно-методическо и управленско, както и на практико-приложно.

Изходното теоретично предположение е, че студентите се отличават с общи характеристики на отношението към свободното време, които произтичат от тяхната възраст, социална ситуация на развитие и изучавана специалност. Специфичните характеристики са свързани с детерминантите на социалната среда, на семейната и приятелската среда, местоживееене, специфичните възможности за културно участие, които предлага населеното място, индивидуално-типологичните личностни особености. Предполага се, че обемът на свободното време, с което студентите разполагат, зависи от това дали работят и дали им се налага да съчетават обучението си с трудова ангажираност.

Създаването на предпоставки и благоприятни условия в университетското образование (материална база, управление и самоуправление, ръководство и подкрепа, консултиране и съветване, цялостна организация на обучението и живота на студентите, практическа подготовка), както и вече изградената култура на потребление и културно участие от училище са необходимото условие за изграждане на благоприятен фон за първичната педагогика на свободното време. На тази основа проследяването на промяната в интересите и културния профил на студентите – бъдещи педагози, показва някои тенденции, значими за общия процес на социално възпитание и професионално развитие. Обобщеният профил на студентите се съпоставя с работещите педагогически специалисти.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА СТУДЕНТИТЕ

Извадката обхваща студенти от педагогически специалности в ОКС „бакалавър” от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Шуменския университет „Епископ Кон-

стантин Преславски“ и Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Чрез авторски въпросник за анкетиране, писмени тематични разработки, тестове и проективни техники се описват видове дейности и любими занимания в свободното време, удовлетвореността и отношението им към тях. Проследява се какъв е неговият обем и ценност в живота на студентите – бъдещи педагози, интересите, съдържанието му и профил по отношение на свободното време и оползотворяването му.

Проучено е мнението на 105 студенти (11 мъже и 95 жени). Методите на изследване са анкета, анализ на съдържанието на есе „Аз и моето свободно време“. Частично се описват емпирични данни от тест М. Рубинщайн за свободното време и материали от писмени съчинения на студентите от проективна методика „Моят перфектен ден“.

Емпиричните данни показват, че студентите включват най-често в своето свободно време дейности като спортуване, занимания с домашен любимец, хоби, срещи с приятели, различни видове игри, уроци по танци, кино, телевизия, посещения на дискотека или клуб, слушане на музика, сърфиране в интернет и др. По-рядко се срещат посещения на театър, музеи, изложби, усамотяване и почивка или разходки, общуване със семейството, занимания с творчески дейности, четене на книги, пътуване, участие в доброволчески дейности/ инициативи, занимания свързани с допълнителна учебна работа.

Бъдещите педагози декларират, че сами организират свободното си време. От тях зависи как да го използват, в какви дейности да го инвестират и как да го конструират така, че дейностите да отговарят на целите и задачите, които са си поставили в живота. Написаното показва ценността, която отдават на свободното време като ресурс за развитие и доколко те смятат свободното си време за важно, каква е културата на потребление. От това как прекарват свободното си време се разкриват какви са техните ценности.

Таблица 1. Дейности в свободното време на студентите

Приятели	78%
Книги	72%
Спортуване	62%
Семейството	57%
Пътуване	52%
Разходка	49%
Музика	43%
Телевизия	29%
Кино	26%
Хоби	25%
Творчество	23%
Учене	22%
Усамотяване	22%
Игри	17%
Почивка	17%
Дискотека/ клуб	15%
Театър	12%
Кулинария	9%
Сърфиране в интернет	9%
Доброволческа дейност	8%
Танци	8%
Домашен любимец	8%
Басейн/ плаж/ море/планина	8%
Рисуване	5%
Спорт	3%
Музеи	2%

Свободното време предоставя възможности за срещи, нови запознанства и социални контакти с колеги, приятели, което е особено важно за развитието на личността на младежите. Резултатите показват, че студентите – бъдещи педагози, го използват повече за социални контакти и с това категорично се оказват представители на типа „Социален комуникатор“. За преобладаващата част (78%) от анкетираните свободното време се възприема като възможност за срещи с приятели, с които извършват съвместни дейности, споделят трудности и предизвикателства, търсят съвет и подкрепа, помагат си взаимно, учат се един от друг, забавляват се заедно. Студентите споделят, че приятели-

те заемат най-важна роля в живота им, често и преди семейството и контактите с преподавателите.

Следващата най-предпочитана дейност е четенето на книги (72%). Близко три четвърти твърдят, че това е разтоварваща и разнообразна в ежедневието им дейност, благодарение на която „отпътуват към други светове“. Този резултат очертава значителна разлика с други възрастови групи и е предпоставка да се твърди, че студентската аудитория на бъдещите педагози е най-активната четяща аудитория у нас.

Близко една трета (62%) от студентите се занимават активно със спортни дейности (фитнес, йога, тичане в парка, бокс, каране на колело, тае бо, упражнения в домашни условия, плуване, тенис на маса, каране на ски, сноуборд, крикет за незрящи, аеробика). Срещат се и пасивни занимания, които отразяват интереси към спорта, но това е в много по-малка степен и се отнася до мъжете – гледане на футболни мачове.

Сравнително висок процент при повече от половината са съвместни дейности и общуване със семейството (57%). Това е обичайна дейност през свободното им време, но се посочва на второ място след приятелската компания. Всеки втори от анкетираните обича да пътува (51%) с приятели в България, опознавайки родината си. Това отразява отново стремеж за задоволяване на потребността им от неформално общуване. Останалите (49%) посочват разходки и самостоятелни дейности за почивка, съсредоточаване или медитация, но търсят и срещи с приятели и членове от семейството.

Забелязва се ангажираност с разнообразие от дейности, свързани с различни изкуства, макар практикуващите ги да са по-малко в сравнение с практикуващите други дейности. Сред изкуствата, които ангажират вниманието им, се открояват: музика (43%), кино (26%), театър (12%), танци (8%), рисуване (5%), посещаване на музеи (2%). Музика, кино, театър са сред най-предпочитаните занимания с изкуства в свободното време на студентите. Близко една четвърт (23%) споделят и за свои самостоятелни творчески занимания – писане на стихове, изработка на картички, декорация, направа на аксесоари за коса и дрехи, рисуване на маникюр, рисуване на татуировки, фотография и др. През свободното си време те се занимават с дейности, свързани с различни изкуства, които ги разтоварват и развиват въображението им. Творческите занимания с изкуство имат социално-терапевтична и индивидуално развиваща функция. Игри, забавление в клуб или дискотека, различни хобита са друга част от разтоварващите рекреационни дейности в свободното време на студентите.

Резултатите на направеното проучване показват, че дейностите в свободното време на студентите са разнообразни и включват както такива, свързани с отдих и забавление, така също и с образование, семейни и обществени дейности, творчески и културни дейности. Те споделят, че „чрез подобни занима-

ния се развиват полезни и ценни за съществуването им качества, обогатяват своите преживявания“.

Сферата на свободното време предоставя повече свобода на действие. А поради това, че не всеки от студентите е работещ, се наблюдава разнообразие в дейностите, с които се ангажират – внимание към семейството, участие в различни сдружения, доброволчески дейности, отделя се време за допълнително образование и самообразование извън университета, за творческа и любителска дейност (спорт, изкуства, творчески занимания).

Студентите се изиявяват по-свободно и развиват своите качества и като бъдещи специалисти чрез многобройните форми на ползотворно използване на свободното си време. Дейната натура на развиващия се човек има необходимостта да се ангажира с полезни и изграждащи личността му дейности. Такъв се очертава и профилът на студентите – социални педагози, които ангажират вниманието си с полезни не само за себе си, но и за другите дейности, развиват непрекъснато своите умения, способности и дарби, за да са им от помощ както в личния живот, така и в работата им в бъдеще. Отношението на студентите към времето, с което разполагат и как го разпределят, се изследва чрез Тест на Рубинщайн. В продължение на 20 дни те регистрират времето за дейностите в денонощието: сън; продължителност на работния/учебния ден; пътуване от и до работното място/университета; хранене без приготвяне на храна; грижа за външния вид (разкрасяване); покупки на необходими за бита предмети; самообслужване (приготвяне на храна, чистене); грижа за другите (деца, родители, домашен любимец); общуване с близки и приятели; допълнително (доброволно) образование; културни дейности/четене; посещение на театър, кино, изложба; слушане на музика, гледане на телевизия, ползване на интернет; разходки; спорт; игри и забавления; отдих.

След ежедневно регистриране на времето за тези дейности се осредняват изразходените часове за всяка от тях. По този начин участниците по-ясно разбират колко време действително им отнема всяка от тези дейности. Следващ етап е описание на времето, което те биха желали да отделят за провеждането им. Това предоставя възможност на студентите да направят равностойна как разпределят бюджета на своето време: с какво време разполагат в своето ежедневие, дали са доволни от начина, по който го използват, и как биха го оползотворили по най-целесъобразен начин.

Анализът на резултатите показва, че всеки отделя за дейностите различно количество време. Средното количество, отделяно от бюджета на времето, показва, че те средно отделят по 8,8 часа на ден за сън; 7,6 часа за други дейности, сред които учебен труд/работа (3,2 ч. и 1,5 ч. за пътуване до университета); 2,9 ч. грижа за други (1,5 ч.), самообслужване (0,5 ч.), грижа за външността си (0,7 ч.), хранене (0,9 ч.) и покупки (0,2 ч.). Останалите 8,6 часа са свободното им време. Така се оказва, че те разполагат с повече от една трета от деноно-

щието свободно време. През него те най-често общуват с близки и приятели (2,4 ч.), слушат музика, гледат телевизия и ползват интернет (1,9 ч.). Това отнема половината от обема на свободното им време. В останалата половина те отделят по-малко от час за следните дейности: игри и забавления (0,9 ч.), самообразование (0,9 ч.), културни дейности (общо 2,4 ч.): четене (0,8 ч.), посещение на театър, кино, изложби (0,3 ч.), отдих (0,5 ч.), разходки (0,6 ч.) и спорт (0,2 ч.).

Таблица 2. Средна стойност на дейностите в бюджета на времето (24 ч.)

Дейности	Средна стойност (часове)
сън	7,9
продължителност на работния/учебния ден	3,1
общуване с близки и приятели	2,4
слушане на музика, гледане на телевизия, ползване на интернет	1,9
пътуване от и до работното място/университет	1,5
грижа за другите (деца, родители, домашен любимец)	1,5
хранене без приготвяне на храна	0,9
игри и забавления	0,9
допълнително доброволно образование	0,9
културни дейности/четене	0,8
грижа за външността (разкрасяване)	0,7
разходки	0,6
отдих	0,5
самообслужване, приготвяне на храна, чистене	0,5
посещение на театър, кино, изложба	0,3
спорт	0,2
покупки на необходими за бита предмети	0,2

Анализът показва, че студентите по педагогика отделят най-много часове за сън и свободно време. Продължителността на работния/учебния ден е по-малко от пет часа. Общуване с близки и приятели, пътуване, слушане на музика, гледане на телевизия, ползване на интернет са типични дейности, предпочитани от тази възрастова категория. По това те не се различават съществено от гимназистите и образованието във ВУ не ги е пренасочило към по-интелектуални занимания.

Най-малко време от своето ежедневие студентите отделят на дейностите: покупки на необходими за бита предмети вероятно поради това, че това не е техен приоритет или за това се грижат близките им. Това се отнася и за грижите за външния вид и разкрасяване, което показва, че в тази възраст не е необходимо да се отделя твърде много време и това все още не е проблем. Културното участие като посещения на театър, кино, изложба, разходките, спорт и културни дейности също са сведени до минимум. Тази характеристика показва, че тези дейности не са типични за профила на част от изследваните социални педагози.

Има студенти, в чието ежедневие изобщо липсват дейности като: грижа за другите (деца, родители, домашен любимец); посещение на театър, кино, изложби; допълнително доброволно образование; спорт; отдих, игри и забавления; покупки на необходими за бита предмети; самообслужване (приготвяне на храна, чистене); културни дейности/четене.

Въпреки това като цяло студентите са доволни от дейностите, които присъстват в тяхното ежедневие. Бъдещите педагози добре си почиват, отделяйки достатъчно време, и не се лишават от сън, активно общуват с приятели, забавляват се в интернет, гледат телевизия, не са много инициативни в културно потребление за разлика от спортните занимания и интереси. В резултат на обсъжданията на резултатите те декларират желание да редуцират времето за някои пасивни дейности и да го „насочат“, вложат в други, на които в момента отделят по-малко време. При всеки от тях това желание е индивидуално.

При студентите често липсва дейността “грижа за другите“ (деца, родители), защото живеят самостоятелно, все още са несемейни и нямат задължения към други. Те отделят по-рядко време за общуване с близки, роднини и семейство в своето ежедневие. Повечето инвестират малко време за културни дейности (посещения на театър, концерти, кино, четене на книги), но имат желание да променят това. Те осъзнават, че тези дейности биха обогатили общата им култура. Времето за спорт, отдих, забавления и игри, както споделят, е твърде малко и биха искали тези дейности да присъстват повече в ежедневието им.

Проучването стимулира рефлексията за професионалната им ориентация и реализация. Те разсъждават по въпроси като: дали настоящата им работа е подходяща за тях; дали инвестираното в нея време си заслужава; дали имат развитие на тази работна позиция и др. Редуцирайки времето, което отделят за работа, те планират да го инвестират в допълнително образование. Студентите осъзнават, че са отговорни за промяната в живота им и имат желание да я постигнат, но често не знаят как и осъзнават, че се нуждаят от съветване и насочване за това. Повечето анкетирани желаят да направят промяна в разпределението на времето си в посока по-доброто му и ползотворно използване за дейности, които развиват личностните им качества. Те споделят, че за тях е

полезно да правят равностметка на бюджета на своето време и имат желание да го управляват по-добре.

Сред студентите се очертава доминиране на следните типове личностни профили по отношение на предпочитаните занимания в свободното време, които се проявяват в чист или смесен вид – „социален комуникатор“, „хармоничен рационалист“ и „пасивен потребител“. Бъдещите педагози се самоопределят без съмнение като „социални комуникатори“. Те обичат да прекарват голяма част от ежедневието си в общуване – с приятели, състуденти и близки/познати връстници. Биха искали да намалят времето за сън, телевизия, интернет, пътуване до университета и домакински задължения и др.

Студентите „хармонични рационалисти“ успяват да отделят време за всяка от дейностите в своето ежедневие, изпълнено с най-много разнообразни дейности. Те споделят, че биха искали да отделят по-малко време за сън, гледане на телевизия, интернет, време за пътуване до работното/учебното място, покупки. Спечеленото от тези дейности време биха вложили в срещи с приятели и близки хора, семейството, допълнително образование, културни дейности, четене.

Студентите, определящи се като „пасивни потребители“, са най-скромни в описание на дейностите в своето ежедневие. От всички изследвани малка част се открояват реално в тази група. Продължителността на работния/учебния ден е кратка и в същото време разполагат с достатъчно часове свободно време, които са заети с разнообразни дейности. Интересът към творчески дейности, свързани с духовното развитие, не е на първо място, но проличава тяхното желание за промяна в тази насока. Те осъзнават, че е добре да отделят повече време за личностно обогатяване чрез средствата на изкуствата.

Профилът на студентите от педагогическите специалности чрез тяхното свободно време показва, че въпреки някои очертани дефицити те успяват да отделят време за разнообразни дейности съвкупно. Контент-анализът на есета и резултатите от тестирането показват, че до голяма степен те ефективно планират и използват своето свободно време, за да развият личностните си и професионални качества. Така може да се очертае тенденция да желаят да бъдат „хармонични рационалисти“, а по същество реално са „социални комуникатори“, богати на свободно време и сравнително доволни от разпределянето му. Въпреки това те биха искали да го управляват по-ефективно, като съчетават различни видове дейности, и имат желание за консултиране и съветване за свободното време.

Анализът на съчиненията от проективната методика „Моят перфектен ден“ показва, че студентите търсят разнообразни дейности за изява като: общуване с любимия човек, със семейството, с приятели и близки; оползотворяване на времето с полезни дейности; да научават нещо ново; да помагат на нуждаещи се; да се забавляват, да се смеят; да се занимават с творчески дейности като

писане, фотографиране, рисуване; да слушат музика, танцуват; да четат; да гледат филм; да прекарват време сред природата, да се разхождат, да пътуват; да са сами; бързо да преминава работният ден, за да се отдадат на любимите си занимания.

Таблица 3. Дейности в представите за перфектния ден на студентите

с приятели	64%
с любимия човек	64%
с близките, семейството	50%
слънчев, топъл, спокоен и усмихнат ден	45%
сред природата	41%
чета книга	36%
разходка/пикник	36%
кино, филм	36%
полезно за себе си/да научат нещо ново	32%
музика	32%
насаме със себе си, да си почивам	27%
да се забавлявам, да се смея	23%
да помагам на нуждаещи се, да съм полезен	23%
да пътувам	18%
фотографиране	14%
спорт	14%
с усмивки и моменти на щастие	14%
даворя	9%
спокоен работен ден/да ме удовлетворява	9%
готвене като хоби	9%
бързо преминаване на работния ден	9%
с домашни любимци	5%
игри	5%
да танцувам	5%
да се чувствам добре, незабравими моменти	5%
да ремонтирам нещо по колата	5%
вкъщи	5%

В творческите продукти за описание на перфектния ден се наблюдава художественост в изказа и проява на творчество в описанието на мечтите. Все-

ки втори ги свързва с топлината и слънцето, което е израз на потребност от приемане, ласка, обич и взаимност: „Слънцето е всичко – живот, топлина, светлина, ласка.“

Чрез тази проективна методика на преден план като най-предпочитана дейност е времето, прекарано с любимия човек (64%), с приятели (64%), със семейството (50%). Това потвърждава силната потребност и на студентите от общуване с любими, приятели и близки роднини. Други любими дейности са разходките сред природата, пътуване, посещаване на нови места, както и различни творчески и разтоварващи занимания, които биха искали да присъстват като значителна част от тяхното време.

Бъдещите педагози ценят свободното си време и желаят да го оползотворяват с дейности, които развиват техните умения и способности, свързани с бъдещата професия. Те са доволни, когато денят им преминава ползотворно, ценят личното си време и предпочитат да се занимават с неща, които ги обогатяват и им носят чувство на удовлетворение и значимост.

Перфектният ден е изпълнен с емоционални моменти, мечтани пътешествия на екзотичен остров, желаниа за лекота в ежедневните грижи и ангажменти, за ползотворно оползотворяване на своето свободно време. Според тях всеки ден може да е перфектен, но зависи как го преживяваш. Перфектността на деня зависи от самите студенти. Представите за перфектния ден са изцяло свързани с романтична и сантиментална представа за свободното време като интимно общуване с приятели, любими и партньори.

ИЗВОДИ ЗА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА БЪДЕЩИТЕ ПЕДАГОЗИ

1. Изследваните студенти педагози разполагат с повече свободно време в сравнение с други социално-възрастови групи. Те не са твърде натоварени с учебни занимания и дейности. Профилът им в свободното време е като „социални комуникатори“, а желанието им е да бъдат „хармонични рационалисти“.

2. Близко една трета част не работят паралелно със следването и са в категорията „богати“ на свободно време. Те могат да го използват за всички желани от тях дейности, като не жертват учебното време и отделят повече на подготовката си.

3. Две трети от студентите работят и съвместяват ученето в университета с професионална дейност. Това по-често е за сметка на посещението на лекции и в по-малка степен се отразява върху заниманията в свободното им време. Те са „бедни“ и разполагат с най-малко свободно време, но успяват да го използват целесъобразно поради по-големи финансови възможности и добра организация.

4. Най-малко са „средната класа“, които разполагат с 2 до 3 часа свободно време на денонощие, и това са студенти, които имат семейства, отглеждат

деца или учат допълнително, участват в студентски практики или доброволчески инициативи.

5. Бъдещите педагози като цяло ценят свободното си време и желаят да го оползотворяват с дейности, които развиват техните способности, но по-често се отдават на социални контакти или пасивно потребление като гледане на телевизия, слушане на музика и сърфиране в интернет. Самообразованието, културните и обществените доброволчески дейности не са често срещани сред любимите им занимания.

ПРОУЧВАНЕ НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА ПЕДАГОЗИТЕ В ПРОФЕСИЯТА

Емпиричното изследване има за цел да очертае профил на педагогическите специалисти в България чрез измеренията на тяхното свободно време. В него участват учители, ръководители на класни и извънкласни дейности в детски градини, училища, школи за извънучилищни дейности, центрове за подкрепа на личностното развитие. От месец март 2020 г. до септември 2021 г. те са извършвали своите професионални ангажменти чрез продължително неприсъствено дистанционно обучение в дигитална среда във връзка с предприетите мерки за ограничаване разпространението на COVID-19. През периода на допитването те живеят и работят в предизвиканите от пандемичната обстановка ситуации на ограничения в професионалния и в личния живот.

С помощта на създаден за целите на изследването въпросник се събира информация:

- за продължителността и преценката за обема на личното им свободното време;
- за дейностите, чрез които най-често оползотворяват своето свободно време;
- за степента на удовлетвореност от начина, по който прекарват свободното време;
- за възможността им да отделят време за отдих и почивка съобразно ангажиментите си;
- за уменията им да поставят ясна граница между професионалните и непрофесионалните дейности в общия бюджет на времето, с което разполагат, съобразно наложените мерки за ограничаване в личен и професионален план.

В проучването участват 116 активно работещи педагогически специалисти (96% жени и 4% мъже) от малки, средни и големи населени места на територията на България. Най-малък е процентът на анкетираните от столицата, което означава, че резултатите представят актуална картина с акцент към преподаватели в страната.

Възрастта на участващите е между 30 и 64 години, като средната им възраст е 46 години. Почти всички (93%) работят в държавни/общински институции, като според вида на подготовката 27% са учители в основно училище (I – VII клас включително), 23% – в детска градина, 14% – в център за подкрепа на личностното развитие, 11% – в средно училище (I – XII клас включително), 9% – в професионална гимназия, 5% – в начално училище (I – IV клас включително), 4% – в профилирана гимназия, 3% – в специализирано училище (спортно, по културата, по изкуствата, духовно училище), 3% – в частна школа (за извънучилищни дейности), 2% – в гимназия (VIII – XII клас включително), 1% – в обединено училище (I – X клас включително).

Разнообразна е палитрата от дисциплини, по които анкетираните специалисти преподават: всички образователни направления в детската градина (Български език и литература, Математика, Околен свят, Изобразително изкуство, Музика, Конструирание и технологии, Физическа култура) и общообразователни и специални учебни предмети: История и цивилизация, Гражданско образование, Български език и литература, Английски език, Немски език, География и икономика, Музика, Изобразително изкуство, Физическо възпитание и спорт, Информационни технологии, Човекът и природата, Човекът и обществото, Биология и здравно образование, Химия и опазване на околната среда, Технологии и предприемачество, Физика и астрономия, Обща икономическа теория, Статистика, Психология, Информатика.

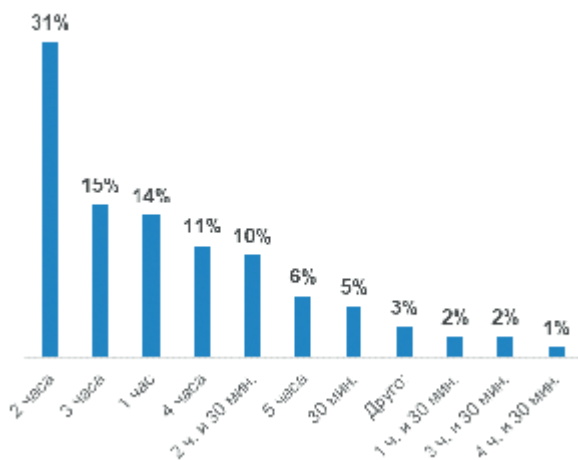
Представителите на школи за извънучилищни дейности и центрове за подкрепа на личностното развитие са преподаватели по музика, музикална теория, музикален инструмент, български народни танци, спорт, английски език, астрономия, кариерно ориентиране и консултиране, актьорско майсторство, приложно и изобразително изкуство, природни науки. Сред анкетираните са и специалисти, които работят с деца със специални образователни потребности, логопеди, ресурсни учители, училищни психолози и корепетитор на детски певчески хор.

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ И УДОВЛЕТВОРЕНОСТ ОТ СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Продължителността на свободно време, която анкетираните сами определят от общия бюджет време на ден, е разнообразна. Както се вижда от резултатите на диаграма 1, по-голямата част от преподавателите определят продължителността на своето свободно време между 1 и 3 часа на ден. С това те не се отличават съществено от средностатистическата норма за работещите у нас, която е около 2 часа и половина. Съществуват обаче значителни вариации в зависимост от възрастта, семейния статус, населеното място, близостта на училището до дома и др. Една от специфичните характеристики е свързана с

неравномерната ритмичност и разпределение на свободното време съобразно ваканциите и продължителността на учебната година. Някои от тях споделят, че „Всеки ден продължителността на свободното време е различна.“, „На този етап от живота си нямам такава.“, „Продължителността е относителна – зависи от ежедневните ми ангажименти и часовият диапазон е различен.“, „Свободното ми време варира средно между 2–3 часа на ден и 7-8 часа на ден, в зависимост от момента в годината.“

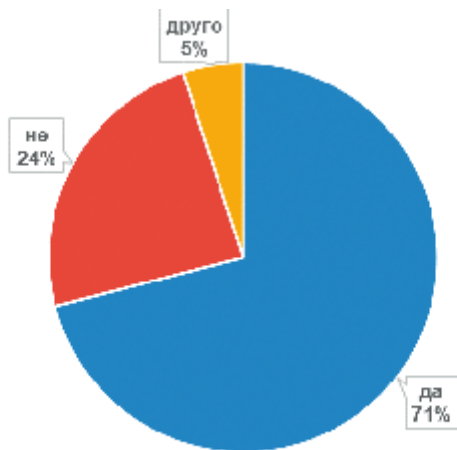
Приблизително една пета (20%) от анкетиранияте принадлежат към „богатите“ на свободно време – от три до шест часа на ден. Болшинство (56%) са в „средната класа“ и разполагат с 2 до 3 часа на ден. Една пета (21%) са от „бедната класа“ с под 1 час на ден. Това са по-често ангажирани с отглеждане на деца, начинаещи педагогически специалисти и ангажирани с допълнителен труд и съпътстващо образование и квалификации.

Диаграма 1. Продължителност на свободното време на педагогическите специалисти в България

Всички педагози споделят, че свободното време присъства в общия бюджет на времето, с което разполагат, независимо от продължителността или ритмичността му. Те подчертават значимостта му и определят удовлетвореността си от начина, по който го организират. Данните на диаграма 2 показват преобладаващата удовлетвореност от начина за оползотворяване на свободното време. Обнадеждаващо е, че повече от половината анкетирани оценяват своето свободно време като ползотворно използвано спрямо поставените от тях цели. Изследванията на личностната типология на българските учители показват преобладаваща рационалност и решителност като личностни характеристики, които са свързани с планиране на дейностите съобразно целите.

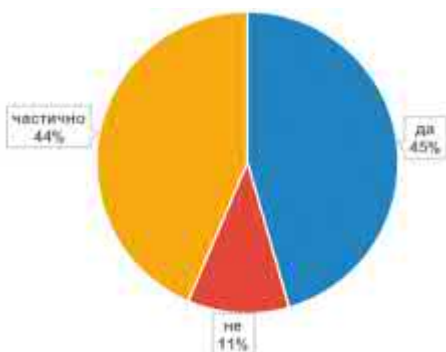
По-малка част от анкетираните учители не прекарват свободното си време по пълноценен и желан за тях начин. Някои споделят, че „Има какво да се желае откъм организация. Поставям си цели, които често не успявам да изпълня.“, „Организирам свободното си време пълноценно, когато имам възможност.“, „Понякога – да, но понякога няма време дори и за планираните неща.“ Тези съждения показват, че около една четвърт от анкетираните биха желали да организират още по-добре своето свободно време.

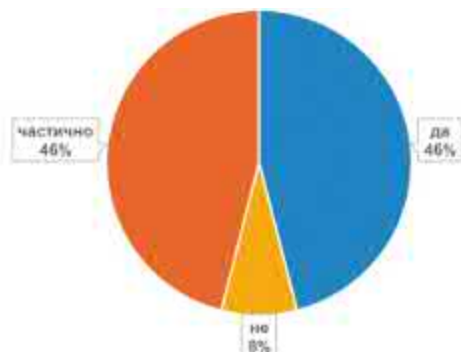
Диаграма 2. Според Вас организирате ли ползотворно/ пълноценно своето свободно време?

Към по-конкретно и задълбочено анализиране на свободното време отвеждат въпросите за удовлетвореността от начина, по който анкетираните го прекарват вкъщи и извън дома, както и за дейностите, с които се занимават най-често (вкъщи и извън дома) (диаграми 3 и 4).

Анализът на свободно време от гледна точка на дейностите, които най-често извършват, показва, че първоначалното им мнение за ползотворно организиране на свободното време се разделя между отговорите „Доволен съм“ и „Частично съм доволен“. Макар че отговорите на анкетираните се разпределят 50:50, тяхната позитивност показва, че успяват да организират своето свободно време с приятни и удовлетворяващи ги занимания.

Диаграма 3. Доволен(а) ли сте от начина, по който прекарвате свободното си време въщи?

Диаграма 4. Доволен(а) ли сте от начина, по който прекарвате свободното си време извън дома си?

ПРЕДПОЧИТАНИ ДЕЙНОСТИ И ЗАНИМАНИЯ НА ПЕДАГОЗИТЕ В ПРОФЕСИЯТА

Своето свободно време въщи и извън дома в ситуация на ограничения, предизвикани от пандемичната обстановка, педагозите инвестират в разнообразни дейности. Най-често извършваните въщи дейности (всеки ден и почти всеки ден) са:

- общуване със семейството;
- неформални контакти – разговори с познати, приятели, съседни, колеги;
- гледане на телевизия;
- подготовка на учебни материали за предстоящите учебни занимания;
- „сърфиране“ в интернет и социалните медии (за удоволствие);
- слушане на музика.

Сред второстепенните дейности, извършвани един-два пъти седмично и по-малко от веднъж седмично, се нареждат:

- четене на книги за удоволствие;
- слушане на радио;
- игрови дейности и забавления със семейството – настолни или други игри;
- занимания с хоби;
- участие в онлайн обучения/ уебинари.

В зависимост от естеството на заниманията им у дома се предполага, че педагозите ги изпълняват едновременно с други дейности от ежедневието си. Прави впечатление, че отсъстват спортно-туристически и творчески занимания с изкуство и трудови дейности.

Извън дома най-предпочитаните занимания на анкетираните (всеки ден и почти всеки ден) са:

- организиране на дейности за учебния процес в училище;
- занимания с изкуство (музика, танци, рисуване, фотография, театрална школа, друго).

Един-два пъти седмично анкетираните споделят за:

- неформални контакти – срещи и разходки с приятели;
- организиране на разходки и екскурзии.

По-малко от веднъж седмично са дейностите:

- посещаване на кино, театър, концерт, изложба, музикален клуб, спортни състезания и събития (като зрители);
- участие в обучения или други форми на професионална квалификация.

Анализът на честотата на изпълнение на дейностите извън дома предполага, че анкетираните отделят по-малко време за забавление, отдых и почивка извън ежедневието си задължения и ангажименти. Сравнение между дейностите, които извършват анкетираните вкъщи и извън дома през свободното си време, показва, че най-често заниманията им са в домашна обстановка и по-малко извън дома. Това може да се дължи и на факта, че през последната година и половина живеят в обстановка на пандемия и в различна степен се съобразяват с наложените мерки за ограничаване разпространението на COVID-19.

Сред най-често извършваните дейности от педагозите през свободното им време както вкъщи, така и извън дома се открояват и такива, свързани с професионалната им ангажираност и развитие: „подготвям учебни материали за предстоящите учебни занимания“, „организирам дейности за учебния процес в училище“, „участвам в онлайн обучения/вебинари“. Прави впечатление, че дейността „подготвям учебни материали за предстоящите учебни занимания“ вкъщи се нарежда на второ място след общуването със семейството. Това показва, че българските педагози използват голяма част от свободното си време за професионални дейности вместо за отпочиване, почивка и забавление. Този профил на занимания през свободното време на педагогическите специалисти произтича от спецификата на професията. Тя изисква допълнителна работа за подготовка извън регламентирания часове в длъжностната им характеристика. Това е свързано и със специфичната ситуация, в която са принудени да се подготвят за преподаване в условията на неприсъствена или хибридна форма на обучение.

Почти всички анкетираните педагози инвестират голяма част от свободното си време, за да подготвят учебни материали за предстоящите уроци със своите ученици. Това се изразява в адаптиране и допълване на предлаганото учебно съдържание според потребностите и интересите на учениците, като създават помощни нагледни материали. На мнозина им се налага да модифицират или адаптират доказани от практиката чуждестранни модели на преподаване, за които не са били подготвени предварително. По-малка част от тях проявяват

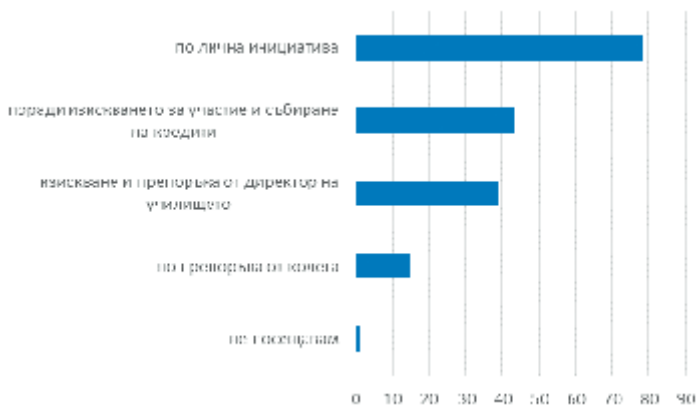
творчество и разработват собствени варианти на поднасяне на учебния материал, включен в учебната програма и необходимите учебни помагала (табл. 4). Това очертава като специфична характеристика на заниманията в свободното време търсенето и апробирането на авторски варианти или иновативни форми и методи на поднасяне на учебното съдържание.

Таблица 4. Дейности на педагогическите специалисти за подготовката им за учебния процес

86%	Адаптиране на учебното съдържание според потребностите и интересите на учениците
78%	Създаване на помощни нагледни средства (материали)
43%	Модифициране на иновативни модели на преподаване
38%	Издирване и адаптиране на чуждестранни модели на преподаване
28%	Разработване на собствени варианти на учебни програми (курсове)
13%	Разработване на собствена дидактическа система (учебни помагала)

Резултати от изследвания в областта на професионалното развитие с тестови методики „Потребност от саморазвитие“ доказват по определен начин предположенията, че възрастните, които по-често използват неформалното образование като ресурс, са по-активни в своето саморазвитие. „...Човекът започва да осъзнава необходимостта от работа над себе си, у него не само се развива умение и потребност от познание за другите хора, на хуманистично отношение към тях, но и се извършва саморазвитие на себе си като професионалист“ (Zhelyazkova-Teua, 2020: 122).

Участието на анкетираните педагози в обучения или други форми на професионална квалификация през свободното им време е провокирано от различни причини (диаграма 5). За по-голяма част от тях (78%) намеренията за професионално развитие чрез подобни дейности е лична инициатива. Други мотиви, които най-често се изтъкват, са изискването за участие и събиране на кредити (43%) и изискване и препоръка от директора на училището (39%). Едва 15% са провокирани да участват в подобни дейности през свободното си време по препоръка на своите колеги.

Диаграма 5. Причини за участие в квалификационни форми на обучение в свободното време

Положителният ефект от изследването се изразява в осъзнаване и равносметка от страна на анкетираните педагогически специалисти за ценността на свободното време, с което разполагат, и до рефлексия върху дейностите, с които го оползотворяват. Те стигат до установяване на потребността от повече време за отдих и почивка, за възстановяване на необходимите сили и ентузиазъм за пълноценно извършване на професионалните ангажименти. От една страна, педагозите споделят, че имат достатъчно часове свободно време и ги организират ползотворно, а от друга – посочват удовлетвореността от начина, по който го прекарват.

Оказва се, че има разминаване между притежаваното свободно време като обем и удовлетвореността от него, която е частична. На преден план излиза фактът, че голяма част от свободното си време анкетираните инвестират в професионални ангажименти. Те са принудени от конкретните обстоятелства на неприсъствена форма да адаптират ресурсите, с които работят за наложения формат на обучение – в дигитална среда. Обстоятелствата, че са поставени в ситуации на ограничения в личен и професионален план поради предприетите мерки в обстановка на пандемия и необходимостта от преминаване към дистанционна неприсъствена или смесена форма на обучение, повлияват върху преценката на преподавателите за обема лично свободно време и начините за ползотворното му използване за отдих и почивка.

По-нататъшното проучване на свободното време на педагогическите специалисти се извършва в срезови и други изследвания чрез интервю и фокус групи, индивидуални групови форми за консултиране. Чрез тях се дискутират форми, средства и методи за подпомагане на тяхната работа при подготовката за педагогически дейности. Това се осъществява чрез електронни платформи

или облачни пространства за споделени педагогически ресурси, организиране на тренинг и тиймбилдинг, по време на които се съчетават както приятни, така и полезни за тях дейности. Предлагат се периодични уебинари за споделяне на добри практики от преподаватели за преподаватели за училищни и за извънучилищни дейности. Така се постига обединяване на педагогическата общност, споделяне на опит, размяна и заимстване на идеи и добри практики. Това спестява време за подготовка на учебните занятия и гарантира повече свободно време за отход, почивка и забавление на педагогическите специалисти в България.

ОБОБЩЕНИ ИЗВОДИ

Двете изследвани групи на бъдещи и настоящи педагози принадлежат към типа на „социалните комуникатори“ с тенденция и заявено желание да управляват по-добре времето си като „хармонични рационалисти“.

Реално и двете групи са повече „пасивни потребители“ на телевизия, радио или чрез „сърфиране“ в интернет или слушане на музика. Студентите предпочитат да общуват повече на първо място със своите връстници, приятели или състуденти, което е характерно за възрастта им, а професионалистите – със семейството си, с близки роднини и колеги.

Работещите педагози в по-голяма степен успяват да се справят с управлението на времето си, като отделят голяма част от него за самоподготовка за учебната работа и за повишаване на образованието и квалификацията си. Учителите използват голяма част от свободното си време за допълнителни дейности, свързани с професията, вместо за отход, почивка и забавление. Този профил на занимания през свободното време на педагогическите специалисти произтича от изискванията на подготовка за преподаване.

И двете групи са сравнително по-богати на свободно време в сравнение с други социално-възрастови и професионални категории. Това време не е равномерно разпределено в учебната и календарната година, без това да намалява стойността му. Всички като цяло са доволни от свободното си време, ценят го и се стремят да го обогатяват с повече разнообразни дейности, полезни за личностното им развитие.

Студентите като цяло са най-богати на свободно време (дори близо една трета от денонощието), но това се отнася само за тези, които не работят по време на обучението и не са обвързани със семейни отговорности и задължения. Всички желаят да бъдат съветвани и консултирани как по-пълноценно да оползотворяват времето си за в бъдеще.

Интересите към изкуство, четене, творчески дейности и културно участие не са на първо място, но присъстват и при двете групи в по-голяма степен в сравнение с други категории, а всички изтъкват необходимост и желание за

по-активно включване в тях. В това отношение повечето осъзнават, че е необходимо да проявяват повече инициатива.

Разликите в двете групи на бъдещи и настоящи педагози са най-ярки по отношение на заниманията със спорт, които са доминиращи при студентите, и към самообразование и повишаване на квалификацията, които са ярко изразени при професионалистите.

Студентите не се оплакват от неприсъствената форма на обучение и дори изтъкват предимствата ѝ по отношение на свободното време. За професионалистите това е предизвикателство и е свързано с по-голямо натоварване, което налага повече усилия за подготовка на учебни материали за преподаване и представяне чрез дигиталните средства.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Argail, M. (1990). *Psihologiya schatyа*. [Аргайл, М. (1990). Психология счастья]. Progress: Moskva.
- Boiadjieva, N. (2009). *Psihopedagogika na svobodnoto vreme v sredna i gorna uchilishtna vazrast*. Yubileen sbornik, posveten na 70-godishninata na prof. Lyuben Desev. [Бояджиева, Н. (2009). Психопедагогика на свободното време в средна и горна училищна възраст. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. Любен Десев]. Shumen.
- Boiadjieva, N., & Velikova, M. (2017). *Prouchvane na otnoshenie kam svobodnoto vreme I profil na studentite*. [Бояджиева, Н. & Великова, М. (2017). Проучване на отношение към свободното време и профил на студентите]. *Godishnik na Sofiyski universitet "Sv. Kliment Ohridski"*, FNPP, Vol. 109, 147–177.
- Boiadjieva, N. (2020). *Profil na interesite i kulturnoto uchastie v svobodnoto vreme na studentite*. [Бояджиева, Н. (2020). Профил на интересите и културното участие в свободното време на студентите]. In: *"Harmoniya v razlichiyata"* (pp. 644–657). Sofia: Izdatelstvo „Za bukvite – o pismeneha“.
- Boiadjieva, N. (2014). *Pedagogika na svobodnoto vreme*. [Бояджиева, Н. (2014). Педагогика на свободното време]. In: *Akademichni poleta na sotsialnata pedagogika* (pp. 327–363), Sastavitel i nauchna redaktsiya Kl. Sapudzhieva, N. Boyadzhieva, M. Pironkova. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Desev, L. (2010). *Rechnik po psihologiya*. [Десев, Л. (2010). Речник по психология]. Sofia.
- Dyomozoyodie, Zh. (1993). *Svobodnoto vreme*. [Дьомозьодие, З. (1993) Свободното време]. In: *Poletata na frenskata sotsiologiya* (pp. 164–175), Sast. A. Mandras, M. Vere. Sofia: Nauka I izkustvo.
- Entsiklopediya po psihologiya* (1998). Pod red. na Dzh. Korsini. [Энциклопедия по психология (1998). Под ред. на Дж. Корсини]. Sofia.
- Glaser, U. (2001). *Teoriya na izbora. Nova psihologiya na lichnata svoboda*. [Гласер, У. (2001). Теория на избора. Нова психология на личната свобода]. Sofia: Izdatelstvo Kragozor.
- Kicheva-Kirova, M. (2005.) *Svobodnoto vreme kato factor za investirane v choveshki kapital*. [Кичева-Кирова, М. (2005) Свободното време като фактор за инвестиране

- в човешки капитал]. *Ikonomika i upravlenie*, god. I, № 4, 108–112.
- Mitev, P., & Matev, At. (2005). *Mladezhata I svobodното време*. [Митев П., & Матов, Ат. (2005). Младежта и свободното време]. In: *Novite mladi. Sotsiologicheski rakursi* (pp. 117–118). Sast. P. Mitev. Sofia: Institut za sotsialni tsennosti i strukturi „Iv. Hadzhiyski“.
- Opashovski, H. (1997). *Pedagogika na svobodното време*. [Опашовски, Х. (1997). Педагогика на свободното време]. In: *Antologiya po teoriya na vazpitaniето* (pp. 320–329). Sast. L. Dimitrova. Sofia.
- Pateva, S. (1979). *Mladezhata I svobodното време*. [Пътева, С. (1979). Младежта и свободното време]. Sofia.
- Popov, L. (2009). *Obshta karakteristika na byudzhetata na vremeto i na svobodното време kato yavleniya*. [Попов, Л. (2009). Обща характеристика на бюджета на времето и на свободното време като явления]. Izdatelstvo Kolbis.
- Popov, L. (2010). *Pedagogicheski aspekti na svobodното време: Izbrani lektzii po pedagogika na svobodното време*. [Попов, Л. (2010). Педагогически аспекти на свободното време: Избрани лекции по педагогика на свободното време]. Izdatelstvo Kolbis, 13–17.
- Pushkareva, T. V. (2012). *Lichnostniy smysl professionalnoy deyatelnosti u budushtih sotsialnyh pedagogov*. [Пушкарева Т.В. (2012). Личностный смысл профессиональной деятельности у будущих социальных педагогов]. *Sovremennyye problem nauki obrazovanie*, No 2, 119–123.
- Rasheva-Merdzhanova, Ya. (2007). *Vazrastovi tendentsii I sotsialno-pedagogicheski interpretatsii na strukturata na svobodното време na savremennoto dete*. [Рашева-Мерджанова, Я. (2007). Възрастови тенденции и социално-педагогически интерпретации на структурата на свободното време на съвременното дете]. *Pedagogika*, № 7, 67–75.
- Ruediger, K. (1973). *Freizeitpaedagogik – Anspruch, Probleme und Kritik: Schmitz – Scherzer, R.* (Hg): *Freizeit Frankfurt/M.* [Рюдигер, К. (1973). Педагогика на свободното време – Педагогически твърдения, проблеми и критики].
- Torkildsen, G. (1992). *Leisure and Recreation Management*. [Торкилдсен, Г. (1992). Управление на свободното време и отдых]. London: E&FN SPON.
- Wilson, G. (1937). *The Music Teacher’s Leisure Time*. [Уилсън, Г. (1937). Свободното време на учителя по музика]. *Music Educators Journal*, Vol. 23, No. 6, 19–20. [viewed 08.09.2021]. Available on: <<https://www.jstor.org/stable/3384716>>
- Zhelyazkova-Teяa, T. K. (2020). *Informalnoe obrazovanie kak resursi samorazvitiya vzroslyoh. T. 1.* [Желязкова-Тея, Т. К. (2020). Информално образование как ресурс саморазвития взрослых. Т. 1]. Sofia: Institut za informalni inovatsii, Biblioteka Homo creabilis.

ЗА АВТОРИТЕ

Професор д-р Нели Бояджиева е дългогодишен преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – ФНОИ, катедра „Социална педагогика и социално дело“.

Област на научни интереси: педагогика и психология, социална педагогика и социална работа, теория и методика на социално-педагогическото консултиране и съветване, артпедагогика и арттерапия, консултиране и супервизия в образованието и социалната

работа, организационно поведение, педагогическа социология. Има над 330 публикации в България и чужбина.

Контакт: София 1336, ж.к. Люлин, бл. 343, ап. 59

E-mail: nelybo2@abv.bg, nbojadzhie@uni-sofia.bg

Ас. д-р Милена Великова е възпитаник на СУ „Св. Климент Охридски“ – ФНПП, ОКС „бакалавър“ и „магистър“. Докторант в катедра „Социална педагогика и социално дело“ на СУ „Св. Климент Охридски“ – ФНОИ, със защитена докторска дисертация под научно-ръководство на проф. д-р Нели Бояджиева и придобита научна и образователна степен „доктор“ по педагогика през 2017 г. Постдокторант във ФНОИ през 2019 г. Асистент в Департамент за информация и усъвършенстване на учители, СУ „Св. Климент Охридски“ от 2020 г.

Област на научни интереси: педагогика, училищна педагогика, теория на възпитанието и дидактика, социална педагогика, педагогика на обучението по музика, музикална педагогика и психология. Има 29 публикации.

Контакт: София 1619, бул. „Цар Борис III“ 224, ДИУУ

E-mail: mi.velikova@gmail.com, msvelikova@uni-sofia.bg

ABOUT THE AUTHORS

Prof. Phd Neli Ilieva Boiadjieva, Department of Social Education and Social Work, Faculty of Educational Studies and the Arts, Sofia University “St. Kliment Ohridski”.

Her scientific interests are in the field of Pedagogy and Psychology, Social Pedagogy and Social Work, Theory and Methodology of Socio-pedagogical counselling and advising, Art-pedagogy and art-therapy, Couching and supervision in education and social work, Organizational Behavior. Number of publications – 330.

Contact: Sofia 1336, z.k.Lulinq bl.343, ap.59

E-mail: nelybo2@abv.bg, nbojadzhie@uni-sofia.bg

Assist. PhD Milena Velikova is a graduate of Sofia University „St. Kliment Ohridski” – Faculty of Primary and Preschool Pedagogy – Bachelor’s and Master’s degree, PhD student in the Department of Social Pedagogy and Social Affairs at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Educational Studies and the Arts with defended doctoral dissertation under the scientific guidance of Prof. PhD Nely Boiadjieva and obtained scientific and educational degree Doctor in pedagogy in 2017. Postdoctoral student at Faculty of Educational Studies and the Arts in 2019. Assistant in the Department for Information and In-Service Training of Teachers, Sofia University “St. Kliment Ohridski” since 2020.

Her scientific interests are in the field of Pedagogy, School Pedagogy, Theory of education and didactics, Social pedagogy, Pedagogy of music education, Music pedagogy and psychology. Number of publications – 29.

Contact: Sofia 1619, 224 Tsar Boris III Blvd., Department for Information and In-Service Training of Teachers

E-mail: mi.velikova@gmail.com, msvelikova@uni-sofia.bg

